

Guus: lezer, schrijver, denker

In juli 1973 kwam ik terug uit Ghana. In de koffer die Betty, vooruit reizend, had meegesjouwd zat mijn dikke master thesis over huwelijk, dood en hekserij in een Ghanese grootfamilie. Ik moet hem kort na mijn thuiskomst aan Guus hebben gegeven want in een oude map vind ik zijn 28 pagina's met handgeschreven commentaren, gedateerd: september 1973. In een begeleidende brief schrijft hij: "Wat mij het meest getroffen heeft, is die intense aandacht voor de verhoudingen tussen die mensen, dat enorme geduld om materiaal te verzamelen met 'n welwillende neutraliteit die toch lief en leed wil delen. Ik ben geïmponeerd door je eerlijkheid ten opzichte van gegevens, feiten, etc.: dat benijd ik je; ik zelf ben graag hypothetisch, konjekturaal, om iets te begrijpen."

Dat citaat tekent Guus zijn collegialiteit en brede belangstelling, zijn bereidheid een dikke pil (436 pagina's) te lezen over een onderwerp dat strikt genomen tamelijk ver van hem afstond. Of toch niet? In het citaat zegt hij ook iets over zichzelf; hij is meer hypothetisch en zoekend naar betekenissen. Meer een kamergeleerde? Ik waag het te betwijfelen, want hij benijdt in mij de antropologische veldonderzoeker.

In een brief die Manu citeert in zijn bijdrage gaat Guus uitgebreider in op zijn houding tegenover wetenschap. Wat hij doet is "... geen wetenschappelijke methode, het zijn meer esthetische intuïties vanuit een werkelijk gewaande innerlijke participatie met die mensen: ik bestudeer die mensen vanuit mijn eigen innerlijke mogelijkheden die ik in hen verwerkelijk zie." Hij licht dat vervolgens uitvoerig toe in het genoemde citaat. Veel antropologen (ik ook) zullen zich in die benadering – die natuurlijk wel een-methode is – herkennen. Introspectie en subjectiviteit zijn in de hedendaagse antropologie geen zonden of obstakels maar deugden en zelfs voorwaarden voor goed, invoelend, onderzoek. Op Flores kwam die antropologische drang tot uiting tijdens de vakanties als hij erop uit trok naar de dorpen. Daar stuitte hij overigens ook op zijn grootste vijand: een tegenwerkend lichaam.

Overigens heeft hij nooit de kans gekregen – of genomen – om te doen wat hij in mijn onderzoek bewonderde: een lange intensieve relatie met een kleine groep mensen met wie je als onderzoeker dag in dag uit omgaat. Ik heb hem nooit gevraagd of hij dat inderdaad gewild zou hebben en waarom het er nooit van gekomen is. Ik kan slechts raden naar het antwoord. Ik denk dat zijn gezondheid en zijn ongeduld – en misschien ook zijn verknochtheid aan boeken – hem in de weg gezeten hebben. Voor mij waren de mensen in het dorp mijn 'boeken'. Ik taalde niet naar andere boeken in die periode.

In de begeleidende brief aan mij gaat hij verder: "Ik heb het werk van p. 1 tot 't eind gelezen. En bij de lezing, regel voor regel bij wijze van spreken, nota's / aantekeningen / schemaatjes etc. gemaakt. Of jij iets met die krabbels kunt doen, weet ik niet. Ze zijn niet uitgewerkt..." Zijn aandacht was die van een vriend en mede bedoeld als hulp bij een toekomstige bewerking en publicatie van de thesis. Daar is het nooit van gekomen en zijn

opmerkingen hebben liggen wachten tot dit moment: een beschouwing over *hem*, na zijn plotselinge overlijden. Wat een ironie.

Ik kan het niet laten één korte passage uit zijn 28 bekrabbelde vellen aan te halen die kenmerkend is voor zijn langere, licht filosofische beschouwingen. Mijn studie ging vooral over conflicten binnen één familie; uitgangspunt was een dramatische gebeurtenis waarbij het hoofd van de familie weigerde het lichaam van zijn overleden 'zus' te begraven. Een soort Afrikaanse Antigone. Guus schrijft: "De oplossing of overwinning is altijd 'n labiele: het konflikt is 'n inherent element [in] zo'n systeem omdat het wortelt in grondige dubbelzinnigheden. De zin van deze dubbelzinnigheden is voor mij een raadsel: waarschijnlijk de kern zelf van 't menselijk leven; dat tussen orde en chaos, liefde en haat, mannelijk en vrouwelijk, leven en dood." En even later: "Ik heb medelijden met het meisje Mercy. Zij houdt, zoals ik het uit je verslag voel, heel veel van haar vader, maar moet toch vanuit de matrilineaire structuur kiezen tegen haar vader." Ambivalentie en ambiguïteit zijn inderdaad 'populaire' begrippen in de antropologie. Nu nog meer dan in 1973.

Guus is altijd een lezer en denker geweest. In Heide en Teteringen waar ik hem enigszins heb leren kennen bleek dat overduidelijk. Zijn verlangen naar boeken was een honger die nooit gestild kon worden. Als hij dagen achtereen onzichtbaar bleef en zich in zijn kamer opsloot, gingen we er vanuit dat hij een aanval van migraine had of van somberheid. Nu denk ik dat hij misschien ook alleen met zijn boeken wilde zijn.

In die tijd gaf Guus soms voordrachten met 'lichtbeelden' over kunst. Ik herinner me een keer dat hij bij de eerste dia een half uur bleef praten. Ik wachtte met ongeduld op het volgende plaatje, maar Guus kon niet uitgepraat raken over allerlei aspecten en wetenswaardigheden van dat eerste kunstwerk; het was een van de eerste manifestaties van zijn indrukwekkende eruditie. Ik geloof dat het een schilderij van Giotto was. Zijn beschouwingen over dichters in 't Stekske (1965-1966) waren vergelijkbaar: grenzeloos associatieve en esthetische eruditie.

In 1974 kreeg Guus vrij onverwachts een benoeming als filosofiedocent aan het grootseminarie van de SVD in Ledalero, Flores. Hij had zijn eigen studie in Leuven nog niet af en het verhaal gaat (door Guus bevestigd in zijn bijdrage aan het vriendenboek voor Bert) dat op dat moment een oude studievriend, Bert Meerts, bij hem langs kwam. Guus zou tegen hem gezegd hebben: "Bert, je komt als geroepen. Ik moet mijn thesis nog schrijven." Bert ging achter de typemachine zitten en Guus begon met het dicteren van zijn thesis die over het begrip 'vlees' ging bij Merleau-Ponty. Elke dag schoof Guus een aantal losse velletjes door de brievenbus van Professor Dondyne die na de laatste zending (totaal 90 bladzijden) liet weten dat het goed was en Guus vertrok naar Indonesia. Ik heb vergeefs gezocht naar dit wonderbaarlijke geschrift en tot nu toe – bij het schrijven van deze beschouwing – is het ook niet tevoorschijn gekomen tussen de paperassen in zijn kamer. Mijn digitale zoektocht door de administratieve krochten van de universiteit in Leuven heeft ook niets opgeleverd.

Een opmerking tussendoor: mijn keuze voor dit onderwerp (Guus zijn wetenschappelijke arbeid) kwam voort uit mijn nieuwsgierigheid naar dat werk, dat ik alleen

van geruchten kende – dus niet kende. Ik moet nu bekennen dat ik niet in mijn missie ben geslaagd. Wat Guus geschreven heeft en wat (en hoe) hij doceerde, speelde zich af in een vreemde taal en een ver land.

Toen ik hem in oktober 2010 in Leuven bezocht, vertelde hij me over zijn manier van werken bij het vervaardigen van de ongeveer tien readers van Westerse denkers in het Indonesisch. Wat natuurlijk opviel was zijn koppige weigering op een computer te werken, waardoor het werk veel meer tijd en energie kostte dan nodig was. Ook zijn frustraties over de samenwerking met enkele Indonesische partners kwamen ruim aan bod. Hij nam mij mee naar de kelder waar zijn boeken stonden. Ik nam ze in mijn hand en bladerde er doorheen, maar lezen kon ik niets. Ik bleef een buitengeslotene en kon slechts pagina's tellen en (sommige) titels lezen. Ik zag dat alle readers een uitvoerige inleiding van zijn hand bevatten, in diverse gevallen meer dan honderd pagina's. Maar mijn grote nieuwsgierigheid kon niet bevredigd worden. Ik weet nog steeds niet *wat* hij daar schreef. Ik ben dan ook blij dat twee goede vrienden / collega's van Guus bereid zijn geweest daar iets over te schrijven waaruit ik mag citeren. Ook ben ik dankbaar dat Bastian Limahekin, een Florinese filosofie student in Leuven, een overzicht heeft gemaakt van de boeken waar Guus bij betrokken is geweest (zie de annex).

Georg Kirchberger, een medebroeder en collega filosofie-docent in Ledalero, schrijft: "Br. Guus Cremers hatte viele Interessen und Begabungen, er war kein engstirniger Spezialist mit ganz beschränktem Horizont. Er hat ein immenses Wissen und eine immer aktive, suchende Neugierde auf verschiedenen Gebieten, Psychologie, Philosophie, Literatur, Sprache, aber auch in bildender Kunst und handwerklicher Fertigkeit besessen."

Zijn belangstelling ging vooral uit naar de psychologie. In de jaren negentig begon hij met een serie van introducties tot belangrijke Westerse psychologen / psychiaters: Freud, Jung, Erikson, Fowler, Rogers, Piaget, Maslow en Fromm en één antropoloog, Lévi-Strauss (maar wel een antropoloog die veel op Guus leek: eigenlijk een filosoof die zijn reiservaringen – hij heeft nooit 'echt' veldwerk gedaan – gebruikte om op fascinerende wijze te filosoferen en 'fantaseren'). Sommige van die boeken waren wetenschappelijke portretten, andere bloemlezingen uit hun werk of (ingekorte) vertalingen van één werk. Een deel van de serie werd uitgebracht door de grootste meest gerenommeerde wetenschappelijke uitgeverij van Indonesië, Gramedia. Op de website GoodReads zie ik dat zijn boek over Jung aan zijn tiende druk is, Erikson aan zijn negende en Piaget aan zijn vierde.

De vertalingen werden gemaakt door zijn beste studenten in Ledalero, onder zijn supervisie. Kirchberger: "Guus ist sie dann zusammen mit den Studenten sehr gewissenhaft Wort für Wort durchgegangen und hat sich wirklich bemüht, den Sinn der Texte richtig in die indonesische Sprache zu übertragen; da ist er keine Kompromisse eingegangen, sondern ist drangeblieben, bis er mit einer Phrase oder einem Ausdruck zufrieden war. Er war dabei immer zornig auf sich selber, weil er der Meinung war, dass sein Indonesisch zu holprig und zu wenig ausgefeilt sei, dabei hatte er eigentlich eine recht gute Beherrschung der Sprache."

Het is merkwaardig dat Guus op het gebied van filosofie relatief weinig geschreven heeft voor het Indonesische publiek. Kirchberger noemt zijn vertaling, samen met John de

Santo, van Thomas Nagels populaire boekje 'What does it all mean?'. Het gaat hier niet zozeer om een inleiding in de filosofie maar in het filosoferen. Daarnaast, schrijft Krichberger, heeft Guus de uitgeverij van Ledalero geholpen een serie readers uit te brengen over belangrijke thema's in de filosofie. Twee boeken zijn daarin verschenen, een over mensenrechten en een over democratisch burgerschap (in twee delen). Een derde publicatie, over taalfilosofie, moet nog verschijnen.

Voor al deze readers, vervolgt Kirchberger, heeft Guus duizenden pagina's gelezen en beoordeeld om er tenslotte 200 tot 300 uit te kiezen. Hij haatte amateurisme; "er konnte Halbheiten nicht leiden." Hoeveel werk hij verzet heeft beseft men als men weet dat er nu nog geselecteerde teksten klaar liggen voor zes andere thema's die nog vertaald moeten worden.

Op het gebied van de kunst heeft Guus twee publicaties uitgebracht, een over Maria en een over het Kruis in de Christelijke kunst. In beide, aldus Kirchberger, biedt hij een diepgravende en invoelende interpretatie van zorgvuldig uitgekozen voorbeelden uit verschillende tijdperken van de Christelijke kunst. De kunstwerken, schrijft Guus, zijn zelf theologie; ze drukken het theologisch denken en handelen uit van de betreffende periode

Kees Bertens MSC, filosofie-docent aan de Atma Jaya Universiteit in Jakarta en goede vriend van Guus bevestigt wat Georg Kirchberger mij schreef over Guus zijn enorme werkkraft, eruditie en toewijding. Hij vervolgt: "Met Guus had ik veel contact omdat hij ook aan een seminarie doceerde en omdat hij ook van Leuven was (dus filosofisch dezelfde bloedgroep). Een van de bijzondere karakteristieken van Leuven was het rechtstreeks contact met de belangrijke teksten. Ik denk zeker dat dit ook de achtergrond is van Guus zijn serie... Ik heb hem maar een keer op Flores zelf ontmoet, in 1982 toen ik retraite heb gegeven voor de seminaristen van Ledalero. Als ik met vakantie in NL was, ging ik vast en zeker naar Leuven en logeerde altijd bij Guus in de Leopoldstraat. Deze dagen behoorden tot de prettigste van mijn vakantie. We konden natuurlijk lang en breed discussiëren over filosofie en over Indonesië en andere zaken. Vaak onder het genot van een goed wijntje, die hij van zijn broer (de chirurg) gekregen had."

Deze kleine speurtocht naar Guus de lezer, schrijver en denker heeft me niet veel verder gebracht dan een diepe bewondering voor zijn onvermoeibaar werken aan het zichtbaar maken van de ideeën van *anderen* voor het Indonesische publiek. Hij deed dat in grote bescheidenheid en verborgenheid, althans voor ons. Een synthese van *zijn eigen* ideeën over (bijvoorbeeld) ambigüiteit, identiteit, lichaam, kunst, trouw, liefde of schoonheid heeft hij bij mijn weten nooit systematisch en ordelijk op papier gezet. Die ideeën zijn slechts terug te vinden in flarden van brieven en vervlogen gesprekken. Ik denk dat hij zijn eigen 'filosofie' onderschatte en – ten onrechte - niet de moeite waard vond om in druk te verspreiden. Daarnaast was er waarschijnlijk de 'oeverloosheid' van zijn belezeneid die hem tot die typische stijl van associatief denken bracht, een creatieve stijl die geen orde en focus verdroeg. Zijn kracht maar misschien ook een zekere handicap. Hij zag en zocht te veel om het bij een 'focus' te laten.

Voor mij, die in dat opzicht misschien het tegenovergestelde is van Guus, is deze zoektocht een uitnodiging en uitdaging om mij eindelijk meer te verdiepen in zijn gedachten aan de hand van wat hij in een vreemde taal en getormenteerde zinnen heeft opgeschreven. Maar zonder hem... Een onverdraaglijk besef. Want alles komt te laat.

Sjaak van der Geest

Annex: Guus Cremers's intellectual works and contributions

Leuven September 28, 2013

Dear Sjaak,

Below is the list of the late Guus's intellectual works and contributions. I have tried to arrange them in four sections according to the degree of Guus's involvement in the works. Hopefully this way of organising the works helps you in sorting them out for the sake of the publication on Guus that you and your friends are working on.

I wish you all be best with the 'Guus Project' and please keep in touch.

Kind regards,

Bastian Limahekin

1) Books and articles that Guus himself wrote:

Cremers, Agus. *Tahap-Tahap Perkembangan Kepercayaan Menurut James W. Fowler: Sebuah Gagasan Baru dalam Psikologi Agama* [Stages in Faith Development According to James W. Fowler: A New Idea in Psychology of Religion]. Yogyakarta: Kanisius, 1995. 296 pp.

Cremers, Agus. *Antara Alam dan Mitos: Memperkenalkan Antropologi Struktural Claude Levi-Strauss* [Between Nature and Myth: Introducing Structural Anthropology of Claude Levi-Strauss. Ende: Nusa Indah, 1997. 164 pp.

Cremers, Agus. *Luther Dan Gandhi: Telaah Psikohistoris Erik H. Erikson* [Luther and Gandhi: A Psycho-historical Analysis by Erik H. Erikson. Ende: Nusa Indah, 1997. 87 pp.

Cremers, Agus. *Maria dalam Seni Rupa Kristiani* [Maria in Christian Art]. Maumere: LPBAJ, 2000. 157 pp.

Cremers, Agus. *Salib dalam Seni Rupa Kristiani* [The Cross in Christian Art]. Maumere: LPBAJ, 2002. 224 pp.

Cremers, Guus. "Tadao Ando (1941-): 'Church of the Light'". July, 2013. 17 pp.
(this latest article of Guus was written in Bahasa Indonesia and will be published by STF Widya Sasana Malang, Indonesia).

II) Books that Guus edited, translated into Bahasa Indonesia and/or wrote the introduction for:

Rogers, Carl Ransom. *Antara Engkau dan Aku* [Between You and Me]. Edited and translated with introduction by Guus Cremers. Jakarta: Gramedia, 1987. 290 pp. Introduction: 129 pp.

Jung, Carl Gustav. *Menjadi Diri Sendiri: Sebuah Pendekatan Psikologi Analisis* [Becoming Oneself: A Psychoanalytical Approach]. Translated with introduction by Guus Cremers. Jakarta: Gramedia, 1987. 149 pp. Introduction: 76 pp.

Piaget, Jean. *Antara Tindakan dan Pikiran* [Between Actions and Minds]. Edited with introduction by Guus Cremers. Jakarta: Gramedia, 1988. 306 pp. Introduction: 79 pp.

Erikson, Erik H. *Identitas dan Siklus Hidup Manusia: Bunga Rampai 1* [Identity and the Cycle of Human Life: Anthology 1]. Translated with introduction by Guus Cremers. Jakarta: Gramedia, 1989. 455 pp. Introduction: 234 pp.

Cremers, Guus, trans. with introduction. *Teori Perkembangan Kepercayaan: Karya-Karya Penting James W. Fowler* [Theories of Faith Development: Seminal Works of James W. Fowler]. Yogyakarta: Kanisius, 1995. 296 pp. Introduction: 29 pp.

Maslow, Abraham H. *Agama, Nilai dan Pengalaman Puncak* [Religions, Values and Peak-Experiences]. Edited and translated with introduction by Guus Cremers. Maumere: LPBAJ, 2000. 288 pp. Introduction: 24 pp.

Erikson, Erik H. *Jati Diri, Kebudayaan dan Sejarah: Pemahaman dan Tanggung Jawab* [Identity, Culture and History: Insight and Responsibility]. Translated with introduction by Guus Cremers. Maumere: LPBAJ, 2001. 457 pp. Introduction: 209 pp.

Fromm, Erich. *Masyarakat Bebas Agresivitas: Bunga Rampai Karya Erich Fromm* [Society without Aggressiveness: Anthology of Erich Fromm's Works]. Edited with introduction by Guus Cremers. Maumere: Penerbit Ledalero, 2004. 556 pp. Introduction: 144 pp.

III) Books that Guus co-edited, co-translated and/or co-wrote introduction for:

Mayeroff, Milton. *Seni Memperhatikan* [On Caring]. Translated with introduction by Guus Cremers and Frans Ceunfin. Jakarta: Gramedia, 1991. 158 pp. Introduction: 20 pp.

Kohlberg, Lawrence. *Tahap-Tahap Perkembangan Moral* [Stages in Moral Development]. Translated by Guus Cremers and John de Santo. Yogyakarta: Kanisius, 1995. 248 pp.

Levi-Strauss, Claude. *Mitos, Dukun & Sihir* [Myth, the Healer and the Witch]. Translated with introduction by Guus Cremers and John de Santo. Yogyakarta: Kanisius, 1997. 193 pp. Introduction: 34 pp.

Jung, Carl Gustav. *Diri Yang Belum Ditemukan* [The Undiscovered Self]. Translated with introduction by Guus Cremers and Martin Warus. Maumere: Ledalero, 2003. 213 pp. Introduction: 44 pp.

Nagel, Thomas. *What does it all mean? Sebuah Petunjuk Berfilsafat* [What does it all mean: A Guide for Doing Philosophy]. Translated with introduction and postscript by Guus Cremers and John de Santo. 202 pp. Maumere: Penerbit Ledalero, 2008. Introduction: 43 pp. Postscript: 23 pp.

IV) Books whose editors and/or translators acknowledge the help of Guus in one way or another (as the one to provide the texts or to give the feedback on the manuscripts before they were published):

Dewey, John. *Pengalaman Pendidikan* [Educational Experience]. Translated with introduction by John de Santo. Yogyakarta: Kepel Press, 2002.

Cuenfin, Frans, ed. *Hak-Hak Asasi Manusia: Pendasaran dalam Filsafat Hukum dan Filsafat Politik* [Human Rights: their Foundations in Legal Philosophy and Political Philosophy]. Maumere: Penerbit Ledalero, 2004.

Ceunfin, Frans, ed. *Hak-Hak Asasi Manusia: Aneka Suara & Pandangan* [Human Rights: Voices and Views]. Maumere: Penerbit Ledalero, 2006.

Baghi, Felix, ed. *Kewarganegaraan Democratis Dalam Sorotan Filsafat Politik* [Democratic Citizenship from the Perspective of Political Philosophy]. Maumere: Penerbit Ledalero, 2009.